
Urbán László

ADATOK A SZÖVETKEZETI TULAJDON 1940-ES ÉVEK VÉGÉN TÖRTÉNT ÁLLAMOSÍTÁSÁNAK JÁSZSÁGI TÖRTÉNETÉHEZ

A XX. század negyvenes éveinek második felében a magyar gazdaságban nagyarányú tulajdoni változások zajlottak le. Az átalakulás fő irányát a magántulajdon államosítása jelentette. Szövetkezeti vagyon állami tulajdonba vétele 1948 közepéig nem volt jellemző. Azt követően azonban az agrár- és szövetkezetpolitika változásai, a politikai szempontok eluralkodása a gazdaságban, egyes gazdasági tevékenységek állami monopóliummá tétele és az állami üzemek eszközellátottságának hiányosságai oda vezettek, hogy szövetkezeti javakat is számottevő mértékben vettek az állam birtokába. 1948 második felében az államosítás még csak a háború előtti szövetkezeti rendszer maradványait sújtotta, 1949-től azonban már a földreformmal létrejött földműves szövetkezeteket, 1950-ben pedig már az 1948 őszétől alakult termelőszövetkezeti csoportokat is érintette.

A folyamat vezérelvét az MKP 1948. február 12-én elfogadott gazdaságpolitikai irányelvei formulázták. “Népi demokráciánk gazdasági rendszerének megszilárdítása érdekében alapvető feladat az összes nagyfontosságú gazdasági pozíció birtokbavétele a demokratikus államhatalom által...”¹ – szögezte le a dokumentum. Ez önmagában nem tette szükségessé a szövetkezeti vagyon államosítást. Maguk a gazdaságpolitikai tézisek sem irányoztak elő általánosságban ilyen lépést. Az állami monopóliumot csak a külkereskedelem és a belföldi nagykereskedelem terén tették feladatává, ahol a dokumentum szerint “biztosítani kell az állami szektor egyeduralmát nemcsak a magán-kapitalista szektorral szemben, hanem fokozatosan vissza kell fejleszteni a szövetkezeti szektor szerepét is”.² A belföldi kiskereskedelemben és a mezőgazdaságban ekkor még a szövetkezetek fejlesztését tüzték ki célul. Bár az állami géptelek létrehozását már feladatként jelölték meg, a traktorok és motoros gépek vásárlását még lehetővé kívánták tenni a szövetkezetek számára is.³

Az 1948. áprilisi szövetkezeti irányelvekben az állam szerepét a szövetkezetekkel kapcsolatban elsősorban a támogatás vonatkozásában hangsúlyozták. Hasonlóképpen a szövetkezetek működésének elősegítését jelölték meg fő állami feladatként a júliusi szövetkezeti konferencia előadói is. Az agrár- és szövetkezetpolitikáról folyó zártkörű értekezleteken, vitákban azonban már egyre nagyobb hangsúlyt kapott az állam irányító és ellenőrző szerepe, s formálódott az állami szektor feltétlen elsőbbségének szemlélete. Sőt, az MKP Központi Vezetősége Szövetkezeti Bizottságának május 31-i ülésén megfogalmazódott az a lényegében döntésjellegű vélemény is a legfelsőbb vezetők részéről, hogy “Magyarországon egy állami szocialista gazdaság lesz és nem szövetkezeti gazdaság”.⁴

Az állami szektor primátusának érvényesülését jelzi, hogy 1948/49 fordulóján a szövetkezeti hálózat kiszorult mind a külkereskedelemből, mind a belföldi nagy-

kereskedelemből, az ipari jellegűnek minősített településeken pedig felszámolták a szövetkezeti kiskereskedelmet is. 1949 tavaszára kialakították az állami irányítás alá helyezett hármasszintű szövetkezeti rendszert, a kisipari-, a fogyasztási- és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti hálózatot. Ez azt is jelentette, hogy a földműves-szövetkezetek általános falusi szövetkezetté fejlesztésének 1948 tavaszán megfogalmazott koncepciója lekerült a napirendről.

A földműves-szövetkezetek agrárszövetkezetekként indultak. 1945–47 között – a gazdasági helyzetükben mutatkozó nehézségek ellenére – fontos szerepet játszottak a földreform során felosztott birtokok eszközállományának hasznosításában és az új gazdák termelőmunkájának segítésében. A beszerzési és értékesítési tevékenység területén azonban nem tudták betölteni azt a szerepet, amit az 1945. őszi jogszabály rájuk ruházott.

Az 1948 tavaszán-nyarán meghirdetett szövetkezeti program és az annak nyomán végrehajtott átszervezés alapvető változásokat idézett elő a földműves-szövetkezetek helyzetében. Ezek nyomán vált a földosztáshoz kapcsolódva létrejött szövetkezeti hálózat a falu elsődleges – áruforgalmi téren egyetlen – szövetkezeti típusának megtestesítőjévé. Az így kialakult helyzet azonban nem vált tartóssá. Alig két esztendő alatt a földműves-szövetkezeteket agrárszövetkezetekből korlátozott szerepkörű fogyasztási-értékesítő szövetkezetekké formálták. Ez a folyamat mezőgazdasági rendeltetésű vagyontárgyaik jelentős részének elvesztésével járt.

Az agrár- és szövetkezetpolitikai célok megvalósításában a párt- és állami vezetők fontos szerepet szántak Jász-Nagykun-Szolnok megyének. Különösen a tiszántúli részre fordítottak figyelmet, amiben nagy szerepe volt az országos jelentőségűnek tekintett két mintakörzet ottani kijelölésének (1949-ben), majd az első termelőszövetkezeti városok nagykun-sági elhelyezkedésének.⁵ Ez tükröződik az irányító szervek dokumentumaiban is. A Nagykun-sági szövetkezeteivel kapcsolatos forrásanyag lényegesen gazdagabb, mint a Jászságé, de az utóbbira vonatkozóan is található figyelemreméltó dokumentumok, egyebek között a szövetkezeti vagyon vonatkozásában. Feltárásuk folyamatának részeredményeit tartalmazza a jelen tanulmány. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a témában még számottevő kutatási feladatok vannak, főként a szórványadatok összegyűjtésében.

A rendelkezésünkre álló korabeli iratok szerint az állami tulajdonba vagy kezelésbe történő átírányítás a Jászságban a szövetkezeteket 1949 őszeig még kevésbé érintette. A háború előtti kiskereskedelmi szövetkezetek felszámolása többségében a földműves-szövetkezetekbe való beolvasztásukkal történt meg 1948/49 fordulóján. Ily módon elsősorban a Hangya szövetkezetek szűntek meg, de a folyamat más típusokat is érintett.

A Hangya szövetkezetek vagyona több esetben fúzió nélkül is a földműves-szövetkezetek birtokába került. Így történt Jászfákóalmán, ahol a megyei szövetkezeti felügyelő 1949. február 10-i jelentése szerint a csődbe jutott Hangya 1948 decemberében feloszlott, árukészletét a földműves-szövetkezetnek adta át.⁶

Bár 1948/49 fordulóján a Jászságban a szövetkezeti szektoron belüli – alapvetően po-

litikai motiváció alapján történt – vagyónátirányítás volt jellemző, találhatunk példát az állami tulajdonba vételre is. Ennek szintén politikai indoka volt a Kereskedelem és Szövetkezetügyi Minisztérium 1948. szeptember 17-én kiadott körlevelének tanúsága szerint: „A 8.000/1948 Korm. számú rendelet végrehajtása során nem minden esetben kell a fúziót létrehozni a mezőgazdasági jellegű Hangya, vagy egyéb szövetkezetek és a földművesszövetkezetek között, hanem csak abban az esetben, ha az előbb említett szövetkezetek tagságának túlnyomó része a dolgozó kisparasztsághoz tartozik. Amennyiben a mezőgazdasági jellegű, Hangya, vagy egyéb a földművesszövetkezettel fuzionálni kívánó szövetkezet tagjai 80%-ban kulákok, vagy nem a dolgozó parasztság köréhez tartozik, a szövetkezetet minden körülmények között fel kell számolni.”⁷ – hangoztatta a dokumentum. A megyei szövetkezeti felügyelő 1948. november 25-i jelentése gazdasági szempontokkal is indokolta a tervezett intézkedést. Eszerint az érintett szövetkezeteknek „nagyobb része már úgysis jelentős állami segítséggel dolgozott”, másrészt szükséges, hogy „minden nagyobb helyen legyen egy állami üzlet is”.⁸ Az idézett utasítás szerinti eljárás megvalósulásáról Jászberény esetében van adatunk. A járási székhely polgármestere azt jelentette 1949. január 31-én, hogy a városban a Hangya nem egyesül a földműves-szövetkezettel, hanem “az egyik Nemzeti Vállalat önálló fiókjaként fog működni”.⁹ Egy 1949. február elején készült kimutatás a jászberényi mellett a jászapáti és a jászárokszállási Hangya szövetkezetet is a Népboltnak javasolt szövetkezetek közé sorolta.¹⁰ A megyei szövetkezeti felügyelő 1949. március 25-i jelentésében a Népbolt Nemzeti Vállalat által átvett szövetkezetek között azonban a Jászságból csak a Jászberényi Hangya szerepel.¹¹ Az így felszámolt szövetkezet tevékenységi körét és vagyonát az 1948. november 4-én kiadott gazdasági főtanácsi határozat alapján 1949. évi január hó 7-én létrehozott Szolnok Megyei Népbolt Nemzeti Vállalat¹² vette át.

Szintén Jászberényt érintette a kisipar vonatkozásában történt változás. “1949 közepén döntés született arról, hogy meg kell szüntetni a beszerző-elosztó és értékesítő típusú szövetkezeteket, egyedüli típus a termelőség-szövetkezet lett.”¹³ Az ennek nyomán 1949-ben államosított szolnoki, karcagi, mezőtúri és jászberényi építőipari szövetkezetekből létrehozott nemzeti vállalatok képezték a “magját” a Szolnok Megyei Építőipari Vállalatnak.¹⁴

Amint a fenti adatok is jelzik, a szövetkezeti vagyon államosítása térségünkben 1949 közepéig az ipar és kereskedelem területén volt jellemző. A Jászság mezőgazdaságában ekkor még nem került sor szövetkezeti vagyontárgyak állami elvonására. A kedvezőtlen politikai megítélésű, megszüntetésre ítélt agrárprofilú szövetkezetek eszközeit az 1948-ban általános falusi szövetkezetekké fejlesztendőnek kijelölt földműves-szövetkezetek, és a formálisan a kereteik között létrehozott termelőség-szövetkezeti csoportok kapták meg.

1949. második felében a más szövetkezetektől történő vagyónátadás magukat a földműves-szövetkezeteket már csak a tejszövetkezetek beolvastása során érintette. A megyei pártbizottság mezőgazdasági és szövetkezeti osztályának 1949. december 3-i jelentése szerint ez a folyamat Jászfényszaru, Jászladány, Jánoshida, Jászfelső-

szentgyörgyi községekben az előző héten megtörtént. A dokumentum a fúzió tényének megállapítása mellett a kizárt „kulákok” számát közli, az átvett vagyronról nem szól.¹⁵ A mezőgazdasági eszközök tulajdoni és birtoklási viszonyainak alakulását alapvetően az agrár- és szövetkezetpolitikai koncepció gyors változásai határozták meg. 1948 tavaszán-nyarán a mezőgazdasági termelés szövetkezeti kereteiként még egyértelműen a földműves-szövetkezeteket jelölték meg a párt- és államhatalmi állásfoglalások. Az ősz folyamán a hangsúly áttevődött az újonnan létrehozott földbérlo-szövetkezetek¹⁶ szervezésének és megerősítésének fontosságára. Az új szervezeti forma létrehozása Jászszentandrason, Jászfényszaru, Jászdózsán, Jászkiséren, Jászapátin, Jászkákóhalmán már 1948 őszén megtörtént, a jászladányi és a jászberényi földbérlo-szövetkezet megalakításáról viszont csak a megyei szövetkezeti felügyelő 1949. március 5-i jelentésében találunk említést.¹⁷

Az önálló jogi személyiséggel rendelkező földbérlo-szövetkezetek és a földműves-szövetkezeti keretek között alakult földbérlo csoportok mind földjüket, mind eszközállományukat a „kulákberletek” igénybevétele során lefoglalt magántulajdonból kapták. Ez a vagyon mennyiségileg és minőségileg egyaránt igen hiányos volt. A megyében a jelentősebbek közé tartozott a jászkákóhalmi (3 lakóépület, 2 ökor), a jászalsószentgyörgyi (2 tanya) és a jászkiséri (5 tanya, 12 eke, 4 vetőgép, 4 borona, 4 ekeka és a 12 szekér és néhány kisebb eszköz, továbbá 13 szarvasmarha).¹⁸ Említést érdemel, hogy a korabeli értékelés szerint a megye egyik legjobb földbérlo-szövetkezete a jászkiséri volt.¹⁹

A földbérlo-szövetkezeti szervezés néhány hónap múltán lekerült a napirendről. A Debreceni kerületi szövetkezeti főfelügyelő 1949. március 28-i jelentése a földbérlo-szövetkezetekkel kapcsolatban azt írja, hogy „Utasítás szerint nem foglalkozunk a kérdéssel.”²⁰ Ezt követően a termelőszövetkezeti csoportok fejlesztése került a központba.

A termelőszövetkezeti csoportok eszközellátását 1949-ben elsősorban a magántulajdonból törekedtek kielégíteni. A magángazdaságoktól termelőszövetkezeti csoportokhoz történő eszközátirányítás egyik legnagyobb mértékű megyei példáját Jászboldogháza szolgáltatta. Egy 1949. áprilisi kimutatás szerint a boldogházi „kulákoktól” bírságtartozás címén elvett állatokból és gazdasági felszerelésekből a megye 16 településének 31 tsz-e kapott, de ezek között a két jászági járásból csak 2 község 3 termelőszövetkezeti csoportja volt. Az elszállított több mint 120 fogatos munkagép és egyéb eszköz közül mindössze 9 maradt a Jászságban.²¹ Hasonló igénybevételekre került sor még Jásztelek és Pusztamonostor községekben is.

A termelőcsoportok szervezésének gyorsításával a magántulajdonból származó eszközállomány egyre inkább kevésnek bizonyult. Ezért a párt- és állami szervek mind erőteljesebben szorgalmazták a földműves-szövetkezetek ingatlanainak és ingóságainak átengedését használatra a tsz-nek, ami azt is jelentette, hogy ezek államosítására nem került sor.

A használatukba adott földműves-szövetkezeti vagyonelemek a tsz-ek számára nagy jelentőséggel bírtak, sőt arra is volt példa, hogy a termelőcsoport létrehozásának alap-

ját is ezzel biztosították. Az 1949. november 22-én a jászberényi Petőfi tsz-ről készült zárszámadási bizottsági dokumentum szerint a tsz 27 kh szőlőterülettel alakult meg 1949 márciusában, amely területet egy borkereskedő „épülettel és felszereléssel felajánlotta a földművesszövetkezetnek”.²²

Földműves-szövetkezeti épületek és eszközök tsz-nek való átengedésre vonatkozó feljegyzések 1949. második feléből több jászvári településsel kapcsolatban találhatók. Ezek közé tartozik az 1949. december 13-i felülvizsgáló bizottsági jelentés a Jászfákóhalmi Béke Tsz esetében, amely azt állapítja meg, hogy „a csoport rendelkezésére egyetlen épület van az is rossz állapotban, ami a megváltás során a helyi föld. szöv.-nek lett juttatva”, a bizottság „javaslatot tett a csoport részére való átengedésre” és „a föld. szöv. a csoport részére felajánlotta”.²³ 1949. december 15-i felülvizsgáló bizottsági jelentés szerint a Pusztamizsei Földműves-szövetkezet 105 kh legelőjéből a helyi Tolbuchin Tsz-nek 85 kh-t, az Alattyáni Vörös Csillag Tsz-nek 20 kh-t átad.²⁴ A pusztamizsei Tolbuchin Tsz-nél 1949. november 14-én felvett jegyzőkönyv szerint a csoport „határozatot hoz, hogy minden mezőgazdasági szerszámot, ami a földműves-szövetkezet tulajdonát képező, de jelenleg kint van egyéneknél használatba, összeírják, és kérik a szövetkezetet, hogy azokat a csoportnak juttassa.”²⁵

A földműves-szövetkezeti vagyontárgyak használatába adása a tsz-eknek azok közvetett állami irányítás alá vonását jelentette. Bár a termelőcsoportok formálisan a földműves-szövetkezetek keretébe tartoztak, ténylegesen az állami szervek alárendeltségébe kerültek.

Voltak azonban olyan földműves-szövetkezeti vagyonelemek, amelyek esetében az agrárpolitika a tsz-ek szükségleteitől függetlenül az államosítás mellett foglalt állást. Ezek a rizstelepek és a mezőgazdasági nagygépek voltak.

1949 elején a rizstermeléssel kapcsolatban olyan döntés született, amely szerint a rizsföldeket az állami gazdaságok és az alakuló kollektív gazdálkodást folytató termelőszövetkezeti csoportok birtokába kell adni. A gyakorlatban azonban az állami szektor primátusa érvényesült. Ezek a változások a jászvári szövetkezetek tulajdonát közvetlenül nem érintették, tekintettel arra, hogy rizstermelést nem folytattak. Arra azonban találunk utalást, hogy az akkoriban jól jövedelmező vízínövény termelésére irányuló szövetkezeti szándék meghiúsult.

Az 1949. január 14-én készült felülvizsgáló bizottsági jelentés szerint Jászládányban a Millér „a Zagyva vizével zsiliprendszerrel öntözésre lenne alkalmas”. A dokumentum megállapítja, hogy a zsilip meg van építve, de a szivattyúk egy részét a háborúban a németek elhurcolták, de 100-150 ezer Ft-ból pótolhatók lennének, és így „több közös művelési csoportra lehet számítani”.²⁶ A továbbiakban a jászládányi szövetkezeti rizstermelésről említés nem történik.

A rizstelepek után a földműves-szövetkezetek elvesztették mezőgazdasági gépeiket és agrártevékenységet szolgáló épületeiket is. Az 1949/50-es gazdasági évben ezek szintén állami vállalatok és termelőszövetkezeti csoportok birtokába kerültek, aminek egyik fő oka az volt, hogy az állami üzemeknek nem jutott elég gép állami beruházásból. A formálisan „felajánlással” történt géptadások a Jászvári is számot-

tevően érintették, erőteljesen visszavetve az itteni földműves-szövetkezetek mezőgazdasági tevékenységét. A földműves-szövetkezetek gépállománya az 1947-48-as gazdasági évben számottevő szerepet játszott a mezőgazdasági munkák elvégzésében. „Földműves szövetkezetek a tulajdonukban lévő traktorukat 1 kivételével üzemképes állapotba hozták, s így tagjaik őszi szántási munkáinak nagy részét képesek elvégezni.” – állapította meg a Jászsági Felső Járás gazdasági felügyelője 1947 novemberében. 1948-ban tovább szélesedett a földműves-szövetkezetek erőgépeivel folytatott tevékenység. A korabeli feljegyzések arra utalnak, hogy egyes földműves-szövetkezetek már tagsági körükön kívül is vállaltak gépi munkát, hiszen 1948 nyarán a jászapáti és a pusztamizsei szövetkezet bérszántásra és bércséplésre szóló iparigazolvánnyal rendelkezett. A földműves-szövetkezeteknek is szerepe volt abban, hogy a megye szövetkezeti felügyelője azt állapíthatta meg 1948 decemberében, hogy „ennyi és ily szépen bemunkált földet” sehol sem látni a megyében, mint a Jászságban²⁷.

A mezőgazdasági termelés gépellátásában végzett földműves-szövetkezeti tevékenység az 1948/49-es gazdasági évben érte el a tetőpontját. 1948 őszén az alispán és a szövetkezeti felügyelő is elismerően szólt a földműves-szövetkezetek gépeinek jó munkájáról, más értékelések pedig külön kiemelték a jánoshidai szövetkezet eredményeit. Az 1949 elején adott jelentések a bérszántást és a bércséplést a földműves-szövetkezetek tevékenységébe sorolták Jánoshidán, Jászakiséren, Pusztamizsén, Jászapátin és Jászárokszálláson.

A földműves-szövetkezetek szerepének 1948-49-ben mutatkozó növekedése a mezőgazdasági termelés gépesítésében átmeneti jelenség volt. Az agrárpolitika döntéshozói már 1948-ban elhatározták az állami nagygép-monopólium létrehozását. A Földművelésügyi Minisztérium Gépesítési Osztályának vezetője ugyan 1948 közepén még azt hangoztatta, hogy „a földműves-szövetkezeti traktorok jelentősége a jövőben még inkább fog emelkedni, azok közreműködéséről az egész állami gépállomások hálózatának kiépítése után sem mondunk le”.²⁸ Gerő Ernőnek a Szövetkezeti Konferencián július 11-én elmondott zárszava szerint azonban „az állami gépállomás mellett nincs szükség más gépállomásokra”.²⁹ A gyakorlatban már 1948 tavaszán létrehozták az első állami gépzemeket. Ezek száma és gépállománya akkor még kicsi volt, így az újonnan alakuló termelőszövetkezeti csoportok szükségletei megkivánták a földműves-szövetkezeti gépállomány igénybevételét is, különösen azokon a területeken, ahol még nem jött létre állami gépállomás. 1949 tavaszáig ilyen volt a Jászság is.

Az állami gépállomások tevékenysége 1948-ban a megyében még csak a tiszántúli részre terjedt ki. A Jászság első gépzeméről az év végén történik említés. A megyei szövetkezeti felügyelő 1948. december 24-i jelentésében említette meg, hogy Tiszaroffról Pusztamizsére telepítették át a gépállomást, mert a Jászságban még nem volt.³⁰ 1949-ben e tekintetben lényeges változás következett be. A Jászsági alsó járás főjegyzője 1949. március 13-án arról számolt be az alispánnak, hogy Jászakiséren gépállomás létesült, 10 traktorral, 1 vontatóval és több apró gazdasági géppel. Az ünnepélyes átadás március 15-én lesz.³¹ Az 1949. szeptember 30-án készült alispáni évnegyedes jelentés szerint a III. negyedévben további állami gépzemeket hoztak létre. „A 3

éves terv keretében a megye területén, és pedig a járszági részen, Felsőszászberek, Jászárokszállás és Jászfelsőszentgyörgyön állítottak fel gépállomások, melyek cca. 22 erőgéppel és hozzátartozó munkagépekkel szereltettek fel”³² – állapítja meg a dokumentum.

Az állami gépállomások telepítése és az 1949 tavaszán megfogalmazott agrárpolitikai állásfoglalás, amely szerint a nagyüzemi mezőgazdasági termeléshez szükséges nagygépeket „nem dobjuk be az ingadozó tsz-ekbe”,³³ azzal a következménnyel járt, hogy a földműves-szövetkezeti eszközöknek közvetlenül a termelőcsoportok rendelkezésre bocsátása helyett azok állami tulajdonba vétele került napirendre. Ezt a megoldást a Földművelésügyi Minisztérium Terv Főosztályának 1950. január 13-i előterjesztése három tényezővel indokolta. A dokumentum szerint „a földműves-szövetkezetek tulajdonában lévő gépek nagy része a Földhivatal által lett juttatva, s csupán egy kis töredékét vásárolták a földműves-szövetkezetek saját erejükből”, emellett „mezőgazdasági nagygépek (traktorok, cséplők stb.) üzemeltetése a földműves-szövetkezetek részéről zavarja a gépállomások tevékenységét, és helyenként ellentét kialakulására vezet a földműves-szövetkezet és a gépállomás között”, továbbá a földműves-szövetkezeti nagygépek üzemeltetése nem gazdaságos”. Az előterjesztő azt javasolta, hogy a földműves-szövetkezeti nagygépeket „önkéntes felajánlás alapján” adják át az állami gépállomásoknak „általánosságban ellenérték térítése nélkül.”³⁴

Az 1950. januári minisztériumi javaslat ugyan „kellő politikai előkészítést” és „megfelelő propagandát” ajánlott, azonban a gyakorlatban ezekre aligha maradt idő, mert a gépek átadását néhány hónap alatt végrehajtották. A megyei Mezőgazdasági Igazgatóság 1950. május 10-én már azt jelentette a Földművelésügyi Minisztériumnak, hogy „a Szolnok megyei FMSZ-ek, amelyek mezőgazdasági nagygépekkel rendelkeztek, ezeket felajánlották”, és az eszközök elszállítása folyamatban van. Említést érdemel a dokumentumnak az a kitétele, amely arra utal, hogy a földműves-szövetkezeti gépekből nem csak a gépállomások, hanem állami gazdaságok is kaptak.³⁵

A nagygépek állami vállalatokhoz történő átirányítása mellett az egyéb eszközök és a gazdasági épületek esetében továbbra is érvényesült az az agrárpolitikai állásfoglalás, amely szerint a földreformmal juttatott vagyontárgyakból „amit csak lehet, adjanak át a földműves-szövetkezetek a termelőszövetkezeteknek”.³⁶ Ennek nyomán az 1949/50-es gazdasági év végére a földműves-szövetkezetek önálló mezőgazdasági szerepe lényegében megszűnt. Ilyen jellegű működésük az állami készletgyűjtésnek és a kollektivizálásnak alárendeltté vált. Az általános falusi szövetkezet terve tehát nem valósult meg, s a benne rejlő lehetőségek kihasználatlanul maradtak.

- ¹ Rákosi Sándor - Szabó Bálint szerk. 1967, 539. p.
- ² Rákosi Sándor - Szabó Bálint szerk. 1967, 342-343. pp.
- ³ Rákosi Sándor - Szabó Bálint szerk. 1967, 344. p.
- ⁴ Szakács Sándor 1971, 257. p.⁵ A mintakörzetekről és az első termelőszövetkezeti városokról részletesebben: Urbán László: Az első termelőszövetkezeti városok agrárpolitikai szerepének kialakulása, változásai, gazdasági és környezeti hatásai (Jászkunság füzetek 16., Szolnok 2002)
- ⁶ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) Kereskedelmi és Szövetkezeti Minisztérium, Szövetkezeti Főosztály 102.218/1949
- ⁷ MOL Jász-Nagykun-Szolnok vm. szövetkezeti felügyelőség 1.200/1948
- ⁸ MOL Debreceni kerületi szövetkezeti főfelügyelőség 855/1948
- ⁹ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (a továbbiakban SZML) Szolnok megye főispáni iratai 12/1949
- ¹⁰ MOL Jász-Nagykun-Szolnok vm. szövetkezeti felügyelőség iratai 76/1949
- ¹¹ MOL Jász-Nagykun-Szolnok vm. szövetkezeti felügyelőség iratai 150/1949
- ¹² Dokumentumok a magyar belkereskedelem történetéből 1945–1949 (szerk.: Káposztás István, Új Magyar Központi Levéltár 1981) 617. p. és SZML Szolnok megyei Kiskereskedelmi Vállalat iratai 1. doboz, cégbejegyzések 1949
- ¹³ Ferenci Tibor: Az ipari szövetkezeti mozgalom Magyarországon (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1976) 90.
- ¹⁴ Schmidt Tibor: Szolnok Megyei Állami Építőipari Vállalat munkássága, Magyar Építőipar 1977/11-12., 650. p
- ¹⁵ SZML MDP iratok 39. f. 2. fcs. 179.
- ¹⁶ A földbérlet szövetkezetekről részletesebben: Urbán László: A termelőszövetkezeti szervezés megindulása és kiszélesedése Szolnok megyében, Agrártörténeti Szemle 1980/1-2, 141-171. pp. és Urbán László: Dokumentumok Szolnok megye szövetkezeteinek múltjából (1948), Jászkunság 1974/3-4., 94-109. pp.
- ¹⁷ Urbán László 1974, 101. p. és MOL Jász-Nagykun-Szolnok vm. szövetkezeti felügyelőség 149/1949
- ¹⁸ Urbán László: Dokumentumok Szolnok megye szövetkezeteinek múltjából (1948), Jászkunság 1974/3-4., 105.
- ¹⁹ Szolnok megyei szövetkezeti felügyelő 1949. január 26-i jelentése: A tiszántúli földművelésügyi tanács a vármegye két legjobb földbérlet szövetkezete részére 1-1 kultivatort ajándékozott. A jászkiséri és a kisújszállási földbérlet szövetkezeteknek ítelték oda a díjat. MOL Debreceni kerületi szövetkezeti főfelügyelő iratai 54/1949
- ²⁰ MOL Debreceni Kerületi Szövetkezeti Főfelügyelő iratai 145/1949
- ²¹ SZML Szolnok megye főispáni iratai 337/1949
- ²² SZML MDP iratok 39. f. 2. fcs. 198. öe. Egy 1949. március 5-i jelentésből az is kiténik, hogy a tsz a megalakulás után újabb 9 kh, – a földműves-szövetkezetnek felajánlott – szőlőterületet kapott. SZML MDP iratok 39. f. 2. fcs. 179. öe.
- ²³ SZML MDP iratok 39. f. 2. fcs. 197. öe.
- ²⁴ SZML MDP iratok 39. f. 2. fcs. 197. öe.
- ²⁵ SZML MDP iratok 39. f. 2. fcs. 197. öe.
- ²⁶ SZML MDP iratok 39. f. 2. fcs. 197. öe.
- ²⁷ MOL Jász-Nagykun-Szolnok vm. Szövetkezeti felügyelőség 1.335/1948
- ²⁸ Szövetkezés 1948. augusztus 13.
- ²⁹ Gerő Ernő zárszava az MDP Szövetkezeti Konferenciáján, 1949. július 11. In: A Magyar Dolgozók Pártja Országos Szövetkezeti Konferenciája 1948. július 10-11. (Szikra 1948)
- ³⁰ MOL Jász-Nagykun-Szolnok vm. Szövetkezeti felügyelőség iratai 100.103/1948
- ³¹ SZML Szolnok megye alispáni iratai 521-1/1949
- ³² SZML Szolnok megye alispáni iratai 521-1/1949
- ³³ Balogh Sándor - Jakab Sándor szerk. 1978, 191. p.
- ³⁴ MOL MDP 276. f. 93/223. öe.
- ³⁵ SZML Mezőgazdasági Igazgatóság iratai 2.498/1950
- ³⁶ Orbán Sándor 1972, 119. p.

Irodalom

- Balogh Sándor - Jakab Sándor szerk. 1978: A magyar népi demokrácia története (Kossuth Könyvkiadó)
- Borzák Lajos 1971: Szövetkezeti magvetők (Szolnok megyei Lapkiadó Vállalat)
- Borzák Lajos 1973: Egész szívünkkel 1948–1973 (A Szolnok megyei gépállomások, gépjavitó állomások, mezőgép vállalatok negyedszázados története, Szolnok megyei Lapkiadó Vállalat)
- Donáth Ferenc 1977: Reform és forradalom (Akadémiai Kiadó)
- Ferenci Tibor 1976: Az ipari szövetkezeti mozgalom Magyarországon (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó)
- Káposztás István szerk. 1977: Dokumentumok a magyar belkereskedelem történetéből 1945–1949
- Kerek Béla 1989: A mezőgazdaság kollektivizálása Szolnok megyében (1948–1961) I. Rész. In: Zounok (Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 4, szerk. Botka János, Szolnok)
- Orbán Sándor 1972: Két agrárforradalom Magyarországon (Akadémiai Kiadó)
- Rákosi Sándor - Szabó Bálint szerk. 1967: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948 (Kossuth Könyvkiadó)
- Schmidt Tibor 1977: Szolnok Megyei Állami Építőipari Vállalat munkássága, Magyar Építőipar 1977/11-12.
- Szakács Sándor 1971: A népi demokratikus agrárfejlődés Magyarországon 1945–1948 (Akadémiai Kiadó)
- Szakács Sándor 1976: A földműves szövetkezeti mozgalom története 1945–1949 (Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 115.)
- Urbán László 1974: Dokumentumok Szolnok megye szövetkezeteinek múltjából (1948), Jászkunság 1974/3-4.
- Urbán László 1977: Demokratikus agrárszövetkezetek Szolnok megyében 1945–1949 (A Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 40.)
- Urbán László 1980: A termelőszövetkezeti szervezés megindulása és kiszélesedése Szolnok megyében, Agrártörténeti Szemle 1980/1-2.
- Urbán László 1998: A szövetkezetek szerepe a Jászság mezőgazdaságának gépesítésében. In: A Jászság a magyar kultúrában (Konferencia 1995, Jászkunság füzetek 12., szerk. dr. Ujváry Zoltán.)
- Urbán László 2002: Az első termelőszövetkezeti városok agrárpolitikai szerepének kialakulása, változásai, gazdasági és környezeti hatásai (Jászkunság füzetek 16.)